

Præsten i 1700-tallet.

Georg Hansen: Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede. En kulturhistorisk Undersøgelse. Det danske Forlag 1947.

I begrænsningens kunst maa ogsaa den populærvideenskabelige fremstilling vise sin styrke. Forfatteren sukker over papirvanskelighederne, der har nedskaaret skildringen til et minimum og hindret en finere nuancering. Som ung og ægte historiker anser han hver lille lap fortid for saare god og umistelig, men han skulde hellere juble over restriktionerne, der tvinger til skønsomt udvalg og ordknap fremstilling. At afgrænse og gennempløje et emne med det resultat, at læg og lærd sjældent spørger forgæves og endnu sjældnere trættes ved unødige Enkeltheder, er virkelig en kunst.

I højere grad end samme forfatters „Degnen“ (1944) er „Præsten“ koncentreret kulturhistorie. Færre træk er medtaget, blot fordi de morer forfatteren, og man er fri for al tvivlsom lyrisk tilsætning. Opbygningen er ikke saa forskellig men G. H. fordeler stoffet med sikker haand og præciserer bedre. Han har arbejdet grundigt med det statistiske materiale og udnytter det til det yderste, men sjældent udover dets bæreevne. Bilagene rummer et udmærket stof, som den virkelig interesserede læser ikke bør forbigaa. Men det maa beklages at undersøgelsen helt overvejende har holdt sig til perioden 1730—80, navnlig da G.H. i sine konklusioner kommer ind paa en karakteristik af oplysningstidens forhold, som utvivlsomt kræver en omfattende gennemgang af kildemateriale frem til det 19. aarhundredes første aartier (jfr. nedenfor).

I 6 store kapitler skildrer Georg Hansen prætestudiet, præsternes økonomiske vilkaar, præsten som sjælehyrde og som „Vor Far“ i sognet, præsternes moralske standard („Præstens Optræden“ er en lidt for udvendig betegnelse, hvor „Degnens Sjæl“ unægtelig laa til den anden side) og endelig præstens placering i samfundet, især i forhold til degn, bonde og herremand.

Billedet af „den sorte skole“ er ikke netop lysteligt men de mange konkrete træk skærper forstaaelsen. Forf. antyder et svagt forsvar for „de disputatshandlinger, hvorover Holberg gjorde sig saa vittig“ (s. 33), indenfor rimelighedens grænser kunde disse lærde fægteøvelser godt have betydning for de unges aandelige udvikling. Man mærker sig ogsaa overtroens magt over gejstlige sind endnu sent i aarhundredet. Men det er for letkøbt, naar G. H. med Ingemann frakender oplysningstidens præster „den ældre tids dybde og poesi“ og kalder præsternes bogsamlinger til vidne

paa, at man ikke har drøftet den nyere digtning, tænkning og historie i præstegaardene (s. 52). Her har forf. mistydet det foreliggende materiales kildeværdi.

Det er fortjenstfuldt, naar G.H. i sin fremstilling belyser en lang række forhold med tal: eksamenskarakter, studenter- og kandidatalder, studietid, tiden mellem eksamen og fast kald, præstebogsamlinger (især antallet af verdslige bøger), ejendoms- og kaldsret i Ribe stift 1768, arv i gejstlige skifter, præstegaardsstillingen 1688, præstegaardenes kvægbestand, specificering af en del præstegaardsmøbler og -sengeudstyr, sager indanket for bisperne 1730—90 (visse herreder), præsternes oprindelse (der menes afstamning) og familieforhold, sammenligning mellem præsters, degnes og bønders indbo 1730—80 og endelig faddere ved præsternes barnedaab.

De fleste af disse forhold kendes i saa mange tilfælde, at tallene virkelig siger noget. Med stor flid har forf. fremdraget oplysninger fra alle hovedlandsdele. De mange kommentarer viser G.H.s omhyggelige overvejelser, hans respekt for den metodiske kritik (se f. eks. bilag E, s. 248—50). Men undtagelsesvis glemmer han at ræsonere. Det mest iøjnefaldende eksempel er hans gennemgang af præstebogsamlinger, 160 i tal, fremkommet ved gejstlige skifter 1730—90 i et antal varierende fra 19 til 34 pr. tiaar. Ved at læse oversigten over de verdslige bøger s. 239—43 (den omfatter dog i reglen ikke dem, der kun findes i 1 bogsamling) skulde læseren føle sig overbevist om rigtigheden af forfatterens antagelse: at præsterne i forbavsende ringe grad dyrkede oplysningstidens forfattere. Gennemgaar man imidlertid den lange liste og noterer bøgernes udgivelsesaar, bliver resultatet: før 1700 udkom 99 ekspl. af bøgerne, foruden 148 eksemplarer af „Danske Lov“ (1683), 1700—09 11, 1710—19 30, i 1720erne 39, i 1730erne 51, 1740—49 221, 1750—59 110, i 1760erne 30, 1770—79 35 og i 1780erne 1. Den rimeligste tydning af disse tal maa være, at der saa langt op i aarhundredet, som man overhovedet kan slutte, var en voksende gejstlig appetit paa verdslige bøger. Den voldsomme stigning i 1740erne skyldes utvivlsomt, at bogproduktionen i disse aar var i stærk vækst (anskaffelsen af bøgerne falder formentlig for en stor del senere), mens aarsagen til den næsten lige saa bratte nedgang (bortset fra et par meget udbredte værker af særlig gejstlig interesse var tallet i 1750erne nede paa 73) maa søges i, at de følgende tiaars bøger endnu kun i ringe udstrækning havde fundet vej til skifterne. Først henvend 40 aar efter publikationen kunde værkernes udbredelse ses af skifterne. Købte ældre præster kun faa nyere bøger, eller blev disse fortrinsvis udtaget før skifte? spørger man uvilkaarligt.

I hvert fald bør forf., hvis han ønsker et paalideligt indtryk af præsternes læsning i det 18. aarhundredes slutning, følge skifterne helt op til 1830erne. Hvad han hidtil har fremdraget, beviser paa ingen maade hans antagelse. Man mærker sig forøvrigt, at af 30 bøger (ekspl.) fra 1760erne omhandler 13 (land)økonomiske og topografiske emner.

Et andet fremtrædende kulturelt træk belyser G.H. formentlig med større held. Af den store nedgang i antallene af revsende landemodemonita og af præster, der indankede sager til bispernes kendelse, drager han den slutning, at menneskenes tænke- og handlemaade blev mildere og mere poleret, siden denne udvikling ikke synes fremkaldt af ydre faktorer (s. 185 og bilag E). Men forf. gaar videre i sin tidsanalyse, tager litteraturen til hjælp og inddrager det 20. aarh. i sammenligningen. Han fremhæver, at der i det 18. aarh. øjensynlig skete en psykologisk omstilling, der ikke havde sin aarsag i økonomiske og tekniske forandringer, da disse var „saa lidet variable, at de ikke paavirkede udviklingen afgørende..., mens den drivende kraft var mennesket selv og dets naturlige anlæg. I det 20. aarhundrede er den sidste faktor derimod blevet den mindre vigtige, mens ydre faktorer i form af den moderne teknik og den dertil knyttede pengeøkonomi bestemmer menneskets udvikling ...“ (s. 193).

Her er vi ved kærnen i Georg Hansens kulturfilosofi, hvad den saa end med tiden maa udvikle sig til. Anmelderen maa for det første bemærke, at en forholdsvis stillestaaende teknisk-økonomisk udvikling aldrig kan blive et bevis for, at de (for de fleste mennesker langt mere *usikre*) økonomiske kaar betød mindre dengang, — og for det andet, at præsternes økonomi bortset fra kvægpesten utvivlsomt bedredes med prisstigningen paa landbrugsprodukter, mange præstegaardes tidlige udskiftning etc. (her siger G.H.s kilder desværre for lidt). Men lige saa angribelig er i virkeligheden G.H.s opfattelse af det 20. aarhundrede. Kulturudviklingen i vore dage er en saa mangesidig sag, med samvirkende tekniske, økonomiske, sociale, politiske og psykologiske faktorer, at den populære kliché, som forf. her anvender, maa føles utilstrækkelig. Er „menneskets naturlige anlæg“ virkelig for tiden suspenderet som væsentlig kulturfaktor?

Fremstillingen er i reglen klar og letlæselig. Georg Hansen kunde dog spare lidt paa fremmedordene — ord som enormiteter, anomalier, og subjektiviteter hverken pynter eller gavner. Med lune kan selv drastiske ting fortælles, men forf. bør af Soyas eksempel have lært, at man ikke kan udlevere enkeltpersoner eller smaa sociale grupper. Hvad skal man mene, naar den Birkerød præst 1771 forgæves truer en birkeskriver med, at han hjem-

falder til helvede, og forf. tilføjer: „Men hvad brød en birkeskriver sig om det ...“?

F. Skrubbeltrang.

Kulturkampen i 1870'erne og 80'erne.

Hakon Stangerup: Kulturkampen. I. 1872—1877. II. 1878—1883. Gyldendal 1946.

Den Kulturkamp, Dr. phil. Hakon Stangerup gør Rede for i sit store Værk, er ikke Kampen mellem Stat og Kirke, som vi kender den f. Eks. fra Tysklands nyere Historie; det er den fri Meningskamp, som for godt og vel to Menneskealder siden førtes herhjemme for at sprænge de Nationalliberales mærkeligt stivnede Dannelsesverden. Stormtropperne var Brødrene Brandes' lille Garde; bagved flokkedes Bønderne i Spillet, „Grundtvigfolket“, som Stangerup kalder dem. Disse to Grupper opererede dog helst hver for sig, indtil de indsaa, at de kun ved en samlet Indsats kunde vinde Sejr over de Nationalliberales stærkt befæstede Magtstilling i Presse og Politik. Saa sluttedes en Alliance — dens stærkeste Udtryk var Bergs, Hørups og Edvard Brandes' Kompagniskab om „Morgenbladet“ fra Nytaar 1881. Sejren blev vundet: De Nationalliberales stærke Skanse, Københavnerbladene „Fædrelandet“ og „Dagbladet“ kunde ikke holde Stand. Men Alliancen mellem Grundtvigianerne og Brandesianerne var „falsk“ — den blev brudt fra begge Sider, og den maatte brydes: De to Grupper Maal var for forskellige til, at andet end den fælles Modstander kunde holde dem sammen. Allerede i 1883 sprængtes Sammenholdet om „Morgenbladet“, og Modsætningen mellem „det danske Venstre“ og „Europæerne“ traadte klart frem.

Saadan omtrent skildrer Dr. Stangerup Kulturkampens Forløb. Stærkere end nogen anden siden Hørup fastholder han Synspunktet „Kamp“; den skildres som et Felttog med „direkte Angreb“ (Brandes' Forelæsninger over Emigrantlitteraturen 1871), „omgaaende Bevægelse“ (Tidsskriftet „Det 19. Aarhundrede“ 1874—77) og mange andre taktiske og strategiske Manøvrer. Til syvende og sidst var det en Krig mellem Livsanskuelser. Kampens Resultat gøres saadan op af Stangerup, at de Nationalliberale tabte den, men der var ingen, der vandt den. Der blev ikke — som i den politiske Strid — sat Punktum med et Forlig, men da Kampen var endt, maatte man slaa sig til Ro med, at der var mere end een Kulturopfattelse i Landet; vor nuværende Kulturtilstand — med dens Grundpræg af „et flersidigt, modsætningspændt Kulturbegreb“ — var opstaaet.